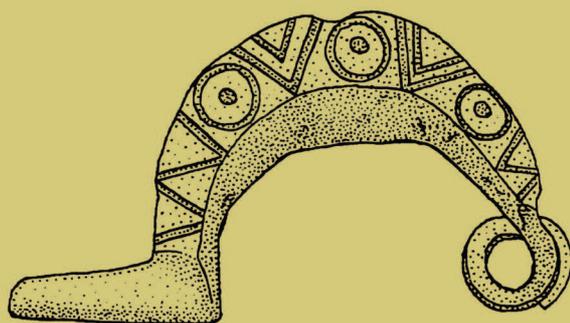

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKEHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA 25
ROČNÍK CIX – 2015

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKÉHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA 25
ROČNÍK CIX – 2015

Bratislava 2015

ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI
ZBORNÍK SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA

CIX- 2015
ARCHEOLÓGIA 25

Redakčná rada/Editorial Board

PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda/Chairman), Doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.,
Mgr. Radoslav Čambal, PhDr. Beata Egyházy-Jurovská, PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD.,
PhDr. Matej Ruttikay, CSc., PhDr. Etela Studeníková, CSc., PhDr. Vladimír Turčan

Zostavovateľ/Edited by
PhDr. Vladimír Turčan

Preklad do nemeckého, anglického a slovenského jazyka/translation into English,
German and Slovak languages: REELS, s. r. o., Stephanie Staffen, Radoslav Čambal

Publikácia je recenzovaná/publication is reviewed

Za jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori/the Authors are responsible for their contributions

Grafická úprava/Graphic design
Matúš Lányi

Tlač/Print

Vydalo/Published by: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2015
Náklad/Numbers of the copies: 350 kusov

© Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum/Slovak National Museum-Archaeological Museum 2015

ISBN 978-80-8060-365-6
ISSN 1336-6637

ZBORNÍK SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA CIX – 2015 ARCHEOLÓGIA 25

OBSAH / INHALT

TOMÁŠ KOLON:

- 11 NÁLEZ DISKOVITÉHO MLATU A MLATU SO ŽLIABKOM ZO ŠPAČINIEC
18 DISCOVERY OF A DISC MACEHEAD AND A GROOVED SLEDGEHAMMER FROM ŠPAČINCE

JANA MELLNEROVÁ ŠUTEKOVÁ – PAVOL JELÍNEK – JANA HLAVATÁ – DANIEL KENDRALA:

- 19 SÍDLISKOVÝ OBJEKT WIESELBURSKEJ KULTÚRY V BRATISLAVE-RUSOVCIACH
28 EIN SIEDLUNGSOBJEKT DER WIESELBURG-KULTUR IN BRATISLAVA-RUSOVCE

SIMONA SLIACKA:

- 31 KOLEKCIA DROBNÝCH BRONZOVÝCH ŠPERKOV Z LISKOVskej JASKYNE
35 EINE KOLLEKTION VON KLEINEM BRONZESCHMUCK AUS DER LISKOVSKÁ HÖHLE

DAVID PARMA – BLANKA MIKULKOVÁ – MIROSLAV ŠMÍD – HANA NOHÁLOVÁ:

- 37 SÍDELNÍ AREÁLY STŘEDNÍ DOBY BRONZOVÉ Z DRNOVIC U VYŠKOVA
71 MIDDLE BRONZE AGE SETTLEMENT AREAS IN DRNOVICE, VYŠKOV COUNTY

ZOJA BENKOVSKY-PIVOVAROVA:

- 73 ZUR TERMINOLOGIE DER BRONZEZEITLICHEN HÜGELGRÄBERKULTUR IN MITTELEUROPA
87 K TERMINOLOGII MOHYLOVEJ KULTÚRY DOBY BRONZOVEJ V STREDNEJ EURÓPE

RADOSLAV ČAMBAL:

- 89 SÍDLISKO KALENDERBERSKEJ KULTÚRY V DUNAJSKEJ LUŽNEJ-NOVÝCH KOŠARISKÁCH
154 SIEDLUNG DER KALENDERBERG-KULTUR IN DUNAJSKÁ LUŽNÁ-NOVÉ KOŠARISKÁ

ALENA ŠEFČÁKOVÁ:

- 160 ANTROPOLOGICKÁ A ARCHEOZOOLOGICKÁ ANALÝZA NÁLEZU Z OBJEKTU 1/02
Z DUNAJSKEJ LUŽNEJ – NOVÝCH KOŠARÍSK (OKR. SENEC)

IGOR MURÍN:

- 161 INTERPRETATION OF GEOPHYSICAL SURVEY OF AN EARTHEN MOUND FOR ARCHAEOLOGICAL
PURPOSES, MOST PRI BRATISLAVE
169 INTERPRETÁCIA GEOFYZIKÁLNYCH MERANÍ (ZEMNÉHO NÁSYPU) PRE ARCHEOLOGICKÉ ÚČELY,
MOST PRI BRATISLAVE

MARTIN KVIETOK:

- 171 NOVÁ LOKALITA Z DOBY LATÉNSKEJ V PRIECHODE (OKR. BANSKÁ BYSTRICA) A JEJ POSTAVENIE
V ŠTRUKTÚRE OSÍDLENIA HORNÉHO POHRONIA
192 NEW LOCATION FROM THE LATÈNE PERIOD IN PRIECHOD (BANSKÁ BYSTRICA DISTRICT) AND ITS
STATUS IN THE SETTLEMENT STRUCTURE OF THE UPPER POHRONIE REGION

CHRISTOPH RÖTTGER:

- 195 ÜBERLEGUNGEN ZUR ZEITSTELLUNG DER MÜNZEN DER BIATEC-REIHE
209 CONSIDERATIONS ABOUT DATING THE COINS OF THE BIATEC-SERIES
POZNATKY O DATOVANÍ SÉRIÍ MINCÍ TYPU BIATEC

IGOR BAZOVSKÝ – MAGDA PICHLEROVÁ †:

- 211 RÍMSKA KAMENNÁ ARCHITEKTÚRA PRI IRKUTSKEJ ULICI V BRATISLAVE-RUSOVCIACH
232 RÖMISCHE STEINARCHITEKTUR BEI DER IRKUTSKÁ STRASSE IN BRATISLAVA-RUSOVCE

ANDREA NÁMEROVÁ:

- 233 NÁLEZ VOTÍVNEHO OLTÁRIKA Z KOVÁCSOVEJ ULICE V BRATISLAVE-RUSOVCIACH
238 FUND EINES VOTIVALTARS VON DER KOVÁCZOVÁ STRASSE IN BRATISLAVA-RUSOVCE

JÚLIUS VAVÁK:

- 239 KONIEC MORAVSKÉHO DÉMONA? PRÍSPEVOK K IDENTIFIKÁCIÍ VÝJAVU NA VČASNOSTREDOVEKOM HONOSNOM OPASKU Z LOKALITY BŘECLAV – POHANSKO
254 THE END OF THE MORAVIAN DEMON? CONTRIBUTION TO THE IDENTIFICATION OF A SCENE ON AN EARLY MEDIEVAL OSTENTATIOUS BELT FROM THE BŘECLAV – POHANSKO LOCALITY

ZDENĚK FARKAŠ:

- 257 STREDOVEKÉ OPEVNENIE STARÝ ZÁMOK II PRI PEZINKU
295 DIE MITTELALTERLICHE BEFESTIGUNG STARÝ ZÁMOK II BEI PEZINOK

ZDENĚK FARKAŠ – IGOR CHOMA – ROMAN PAŠTEKA – RENÉ PUTIŠKA:

- 299 IDENTIFIKÁCIA MIESTA ULOŽENIA OSTATKOV KARDINÁLA PETRA PÁZMÁNYA A ARCIBISKUPA JURAJA LIPPAYA A NÁLEZ DEPOTU ZLATÝCH MINCÍ V KRYPTÁCH POD PRESBYTÉRIOM DÓMU SV. MARTINA V BRATISLAVE
311 IDENTIFIZIERUNG DES NIEDERLEGUNGSPLATZES DER RELIQUIEN VON KARDINAL PETER PÁZMÁNY UND DES ERZBISCHOFES JURAJ LIPPAY UND EIN HORTFUND VON GOLDMÜNZEN IN DEN KRYPTEN UNTER DEM PRESBYTERIUM DES ST. MARTINS-DOM IN BRATISLAVA

KOLOKVIUM – KOLLOQUIUM

VLADIMÍR TURČAN:

- 313 TRINÁSTY ROČNÍK KOLOKVIÍ K OTÁZKAM RÍMSKO-GERMÁNSKEJ ARCHEOLÓGIE
314 DREIZEHNTER JAHRGANG DER KOLLOQUIEN ZU DEN FRAGEN DER RÖMISCH-GERMANISCHEN ARCHÄOLOGIE

KRISTIAN ELSCHKE:

- 315 KERAMIK VON „RÖMISCH-GERMANISCHEN“ NIEDERLASSUNGEN IN BRATISLAVA-DÚBRAVKA UND STUPAVA-MÁST (WESTSLOWAKEI)
338 KERAMIKA Z „RÍMSKO-GERMÁNSKYCH“ USADLOSTÍ V BRATISLAVE-DÚBRAVKE A V STUPAVE-MÁSTE (ZÁPADNÉ SLOVENSKO)

MAREK KALÁBEK:

- 339 GERMÁNSKÁ KERAMIKA V PŘÍKOPU ŘÍMSKÉHO TÁBORA V OLOMOUCI-NEŘEDÍNĚ
345 GERMANISCHE KERAMIK IM GRABEN DES RÖMISCHEN LAGERS IN OLOMOUC – NEŘETÍN

RADKA KNÁPEK – ONDREJ ŠEDO:

- 347 BARBARSKÁ KERAMIKA Z KONTEXTŮ SE STRATIGRAFICKÝMI VZTAHY K ŘÍMSKÉMU ZDIVU V TRATI NEURISSEN V MUŠOVĚ
376 KERAMIK DER BARBAREN VON KONTEXTEN MIT STRATIGRAPHISCHEN BEZIEHUNGEN ZUM RÖMISCHEN MAUERWERK IN DER FLUR NEURISSEN IN MUŠOV

JÁN RAJTÁR:

- 379 GERMÁNSKE NÁLEZY Z RÍMSKEHO DREVOZEMNÉHO TÁBORA V IŽI
395 DIE GERMANISCHEN FUNDE AUS DEM RÖMISCHEN HOLZ-ERDE-LAGER IN IŽA

VLADIMÍR VARSÍK – TITUS KOLNÍK:

- 401 KERAMIKA Z HLAVNEJ BUDOVY V CÍFERI-PÁCI
411 KERAMIK VOM HAUPTGEBÄUDE IN CÍFER-PÁC

VLADIMÍR TURČAN:

- 413 GERMÁNSKA KERAMIKA Z ANTICKEJ REZIDENCIE V STUPAVE (VÝSKUM V ROKOCH 1987 – 2004)
421 GERMANISCHE KERAMIK AUS DER ANTISCHE REZIDENZ IN STUPAVA (FORSCHUNGEN IN JAHREN 1987 – 2004)

- 423 RECENZIE – BESPRECHUNGEN

KONIEC MORAVSKÉHO DÉMONA? PRÍSPEVOK K IDENTIFIKÁCI VÝJAVU NA VČASNOSTREDOVEKOM HONOSNOM OPASKU Z BŘECLAVI – POHANSKA

JULIUS VAVÁK

Keywords: *Břeclav – Pohansko, scene depicted on a belt, dragons, early Middle Ages, mythology, long-distance contacts*

Abstract: *The end of the Moravian demon? Contribution to the identification of a scene depicted on an early medieval ostentatious belt from the Břeclav – Pohansko locality. An analysis of the depiction on the grand strap end of a belt from tomb 13 from the burial place adjacent to the church, at the Great Moravian fort in Břeclav – Pohansko has enabled the decipherment of the stylised motif of affronting dragon-like creatures, bound at the tails. Analogous motifs were also found on amulet pouches from Bohemia, on a pendant and on the metal part of a belt from western Russia (lower Don, Gnezdovo). The oldest known versions of the motif are known from pre-Islamic central Asia (Gandhara, Panjakent), where they are carriers of the ancient myth about demonic beings which cause the eclipse of the celestial bodies. The diffusion of similar eastern art motifs, as well as ideas, could have been facilitated by the Silk Road. The myth of the celestial bodies being swallowed up is known in the whole of Eurasia. Anthropomorphic and plant depictions on analogous strap ends from southern Moravia, the function of the captor as well as Eastern parallels point to the prophylactic and apotropaic role of the scene; the possible solar motif on the front side of the strap end is probably also related to it.*

Úvod

Počas písania dizertačnej práce moju pozornosť zaujal záhadný výjav z hradiska v Břeclavi – Pohanska, vyhotovený na nákončí opasku. Základné rozpoznanie výjavu sa stalo východiskom pre napísanie tohto príspevku.¹ Artefakt sa našiel na prikostolnom pohrebisku skúmanom Františkom Kalouskom a Bořivojom Dostálom z vtedajšej Univerzity J. E. Purkyně v Brne, dnešnej Masarykovej univerzity (*Kalousek 1971*). Predmet pochádza z rozrušeného hrobu č. 13 s mladým mužom (vek: 18 – 25 rokov), pochovaným v štandardnej obdĺžnikovitej hrovej jame (rozmery: 235 x 80 cm, hĺbka 128 cm), ktorý ležal na chrbte vo vystretej polohe (orientácia: JZ – SV) s dislokovanými kosťami hrudníka a čiastočne aj rúk a s lebku otočenou na pravom spánku (obr. 1: 1, 2). V zásype hrobu sa nachádzali kúsky malty a hradištné črepy. Na pravej panvovej kosti ležali bronzové, pozlátené súčasti opasku, tvorené zdobenou prackou s platničkou a tiež záchytkou (obr. 1: 3-5). Ďalej ležalo pozlátené, obojstranne zdobené nákončie, na ktorom sa zachoval „prilepený“ zvyšok tkaniny (*Kalousek 1971, 33; obr. 13; tab. 24: 3*).² Pri rozbere sa vo vzorke zistili až tri rôzne textilie. V jednom prípade išlo o hodvábnu látku, v druhom o jemné ľanové plátno a nakoniec azda o hodvábnu (?) tkaninu (*Kostelníková 1973, 10; 1980, 143-145; Březinová/Přichystalová 2014, 158, 168, 169*).

Pri datovaní hrobu možno vychádzať z datovania samotného kostola, ktorého počiatky sú kladené do pol. 9. storočia, pričom záver pochovávania na pohrebisku je kladený cca do polovice 10. storočia, kedy došlo k deštrukcii kostola. Hrob č. 13 má s kostolom zhodnú orientáciu, nachádza sa však až na okraji nekropoly (*Kalousek 1971, 272; Dostál 1975, 102, 103*). Vzhľadom na vek pochovaného jedinca a vzhľadom na predpoklad, že bol zrejme jediným majiteľom opasku, môžeme jeho výrobu položiť akiste do začiatku 2. polovice 9. storočia. Deštrukcia malty nájdená v hrobe sa nedá využiť pre datovanie vzhľadom na to, že do hrobu sa mohla dostať pri jeho rozrušení, rovnako dobre ako pri pochovaní (*Kalousek 1960b, 524, 525*). Uloženie opasku so zomretým mladým mužom, ktorý zrejme patrila k nobile, možno datovať najneskôr do poslednej štvrtiny 9. storočia.

Liate nákončie (obr. 1: 5; 2: 1, 2, 5; rozmery: 3,7 x 2,7 x 1,2 cm), ktoré je objektom nášho záujmu, malo jazykovitý či erbovitý tvar, členený piatimi oblými výstupkami na bokoch. Vrchná časť, vyhotovená vruborezom, bola zdobená v centre plastickým koncentrickým krúžkom spojeným s piatimi pásikovými lúčmi napojenými na menšie krúžky s plastickými pupčekmi, šiesty lúč je bez krúžku a po jeho stranách sa nachádzajú polguľovité útvary ohraničené po jednom lúči na okrajoch nákončia. Medzi lúčmi sa nachádzajú plasticky ohraničené polia s pupčekmi v stredoch, dve polia sú prázdne.

¹ Príspevok venujem svojim rodičom a blízkym.

² Medzi kresbou a zobrazením na fotografii sú nezrovnalosti pri polohe nálezu, fotografia je v porovnaní s kresbou a opisom azda aranžovaná rekonštrukcia „pôvodnej“ polohy, chybné bolo i smerovanie severky na kresbe.

Upínanie koženého remeňa napojeného v štrbine zabezpečovali tri nity, dva falošné nity sú len súčasťou výzdoby. Nity ohraničuje obdĺžniková obruba napodobňujúca tordovanie. Na zadnej strane pozláteného nákončia je zobrazené zaujímavé, avšak veľmi zvláštne figurálne vyobrazenie (obr. 1: 5; 2: 2, 3).³ Záchytka je v tvare zdobeného vtáčika s tromi nitmi na uchytenie (obr. 1: 4; rozmery: 2,8 x 1,5 cm). Pracka v tvare D je zdobená plastickými koncentrickými krúžkami a pupčekovitými výbežkami, pričom je kĺbovito spojená so štvorhrannou platničkou opatrenou tromi nitmi (obr. 1: 3; rozmery: 4,2 x 4,2 cm).

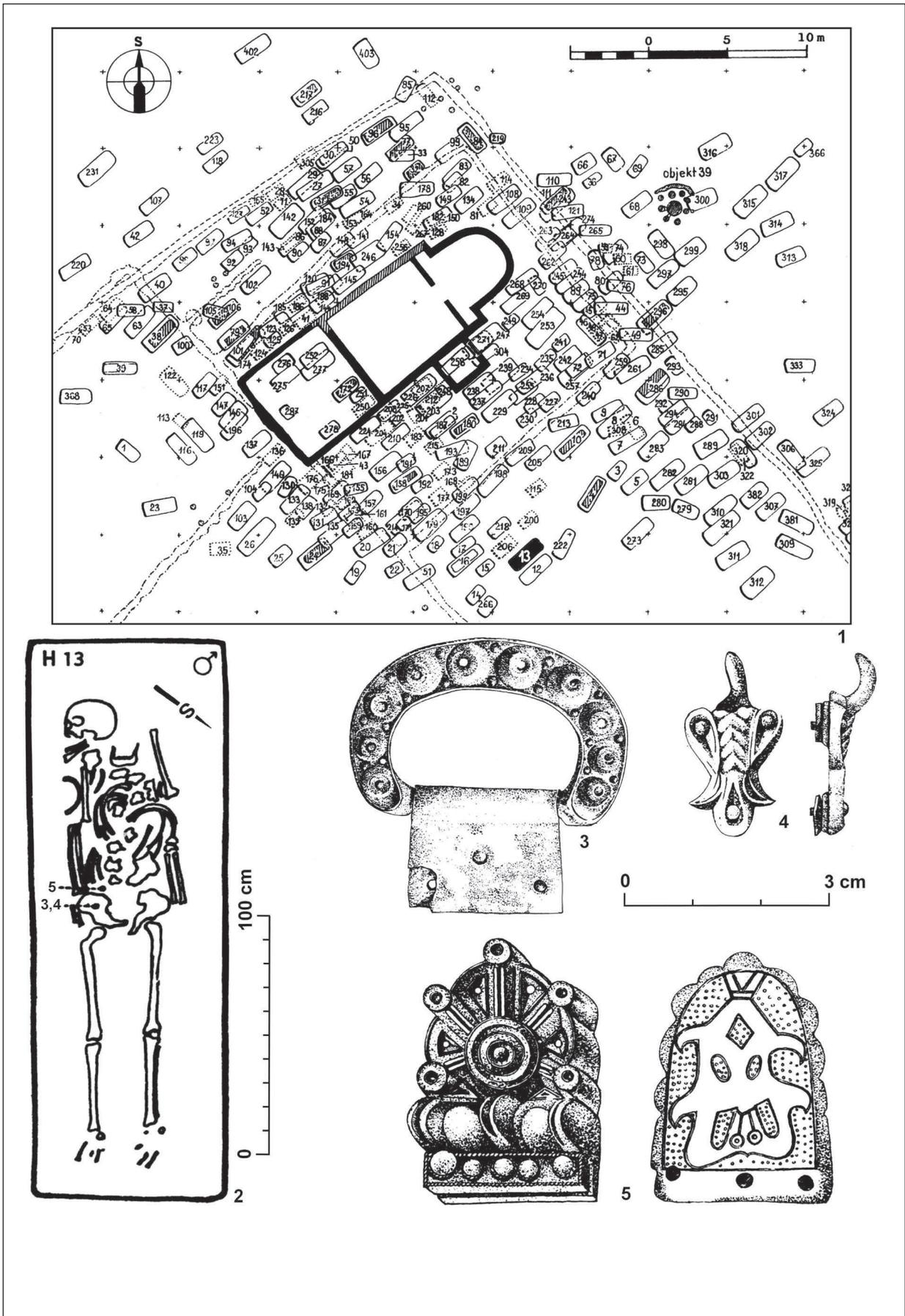
Pri analyzovaní významu motívu na nákončí som dospel k zaujímavému riešeniu, ktoré predkladám v nasledovných riadkoch. Verím, že aspoň malým dielom obohatí naše pomerne skromné poznatky v problematike veľkomoravskej ikonografie.

Analógie opasku

Nákončie z hrobu 13 nie je typologicky ojedinelé, veľmi blízke sú mu exempláre opatrené najmä figurálnymi motívmi, nájdené v Mikulčiciach (súhrnne *Ungerma*n 2001; *Vančo* 2008). Výraznú podobnosť nákončia z Pohanska vidíme pri bočnom pohľade na plastické oblúky obvodu liateho kovania z hrobu 240 v Mikulčiciach (3. kostol; obr. 3: 4), s vyobrazením postavy zrejme s kladivom a s rohom. Na prednej, vruborezom zdobenej strane sa nachádza vyobrazený štvornohý tvor, snáď žaba (*Pouli*k 1975, 79; tab. 3; 47: 1, 2; *Wieczorek/Hinz* 2000, 203; *Ungerma*n 2001, 226, 227). Identicky ide o pozlátený bronz. Podobnosť je aj v použití piatich nitov. Päť (z vrchnej strany zdobených) výbežkov sledujeme aj na striebornom, pozlátenom nákončí z hrobu 100 v Mikulčiciach (2. kostol; obr. 3: 2), s vyobrazeným orantom zrejme s kňazským odevom a gréckym krížom (*Pouli*k 1957, 309-316, 369; obr. 91-93; *Pouli*k 1975, 37, 63-65, 124; tab. 3; 37). Zhody pri týchto troch kovaniach vidíme i v rytom „erbovitom“ ohraničení všetkých troch výjavov i v jednoduchosti prevedenia motívov. Nákončie z hrobu 240 má paralelu aj vo vybijanom – puncovanom pozadí s orantom v „kaftane“ z hrobu 390 v Mikulčiciach (3. kostol; obr. 3: 3). Kovanie je zdobené na vrchu filigránom, brúseným sklom (s vyrytým štvornožcom) a dvoma kameňmi, z toho jednou gemmou (*Benda* 1973; *Pouli*k 1975, 82-84; tab. 3; 48: 3, 4). Puncovanie sa objavilo napríklad aj na zadnej strane strieborného, pozláteného nákončia z Mikulčíc z hrobu 433 (3. kostol; obr. 3: 1) s vegetabilným ornamentom (*Pouli*k 1975, 82, 84; tab. 3; 49: 1-3; *Wieczorek/Hinz* 2000, 232). Jeho predná časť, zdobená „granuláciou“ a niellom, je podobná zmienenému nákončiu s orantom z hrobu 100 (2. kostol). Puncovanie sa objavilo aj na zadnej strane strieborného nákončia s vegetabilným ornamentom zo Starého Města. Na hornej, pozlátenej strane zdobenej filigránom a granuláciou je nákončie opatrené kameňmi a sklíčkami (hrob 97 AZ; *Hrubý* 1955, 378; tab. 28: L). Obdobné, avšak jemnejšie hrotité puncovanie sledujeme i na plechových gombíčkoch (*Chorvátová* 2008, 157, 160). Podľa môjho názoru toto jednoduché puncovanie alternovalo ďaleko efektnejšie krúžkovité puncovanie, ktoré sledujeme na známom terčíku so sokoliarom zo Starého Města ale aj na iných pamiatkach, z ktorých prvé vystupujú už v prostredí Avarského kaganátu. Zdá sa, že táto výzdoba má svoj predobraz v posasánovskom umení (*Benda* 1963, 59, 60). Ak hodnotíme opasky s figurálnou či rastlinnou výzdobou na nákončiach, analogické je na nich použitie spínacieho trňa v podobe vtáčika, dvojice (Mikulčice hrob 100, 2. kostol) či dokonca trojice vtáčikov (Mikulčice hrob 390, 3. kostol). Pracky samotné majú relatívne podobný tvar, pričom ich výzdoba nadväzuje na charakter vrchnej strany nákončia.

Pri hodnotení nákončia opasku z Břeclavi, ale aj iných vyššie zmienených exemplárov, je dôležitá skutočnosť, že išlo jednotné pozlátenie a teda že výzdoba zadnej strany nebola vyhotovená dodatočne – po pozlátení. Aj preto sa pri nákončiach s figurálnymi či rastlinnými motívmi nikdy nepochybovalo o ich veľkomoravskom pôvode. Prvý nález figurálneho nákončia nájdeného v hrobe 100 (2. kostol) považoval Josef Poulik za produkt domáceho umelca z 2. pol. 9. storočia, pričom výjav podľa neho ovplyvnila honosnejšia byzantská predloha (*Pouli*k 1957, 315, 316). Z. Klanica vyslovil názor, že garnitúra z Břeclavi je výrobkom rovnakých dielní, ktoré vyrobili i kus z hrobu 240 (3. kostol) v Mikulčiciach (*Klanica* 1970, 74). Tento názor na jeho provenienciu mal i J. Poulik. Nákončia sa podľa jeho názoru približujú výrobkom kontinentálnych dielní s angloíorskými podnetmi (vruborez), pričom mohli byť v domácich dielniach vyrobené už koncom 8. storočia (*Pouli*k 1985, 26). K. Benda rozborom nákončí s figurálnymi motívmi poukazuje na napodobovanie scén na neskorých rímskych predlohách sprostredkovaných podunajským umením. Západné, karolínske a staršie zásahy a podnety sa podľa neho prejavujú najmä s kresťanskými motívmi, predovšetkým orantmi, ktoré považoval za výsledok pôsobenia osobitej kultúrnej (keszthelyskej) oblasti pri Blatenskom jazere v čase Avarského kaganátu (*Benda* 1973, 99, 100). Samotná symbolika opasku ako odznaku spoločenského postavenia bola podľa Š. Ungermana prevzatá vzhľadom na konštrukciu a vzhľad z prostredia Franskej ríše ako dedičstvo antickej civilizácie. Poukazuje i na magickú úlohu opasku pri ochrane majiteľa. Honosné opasky pertraktovaného typu spája s veľmožmi a s príslušníkmi kniežacieho rodu, ktorí mohli tieto symboly spoločenského statusu získať už v rannom detstve (*Ungerma*n 2001, 236-239, 245-253).

³ Kovanie nakreslené v publikovanom katalógu je v detailoch nepresné, viď fotografia.

Obr. 1. Břeclav – Pohansko. 1 prikostlné pohrebisko s vyznačením hrobu 13; 2: hrob 13; 3 – 5: súčasti honosného opasku v hrobe. Podľa Kalousek 1971, upravené.
 Pic. 1. Břeclav – Pohansko. 1 burial ground near the church with the grave 13; 2: grave 13; 3 – 5: part of the grand belt in the tomb. According to Kalousek 1971, edited.

Naddunajskí Slovania však politický a ochranný symbolizmus opasku poznali akiste ešte skôr, prinajmenšom aspoň v čase Avarskeho kaganátu (*Vančo 2008*, 55). Jeho územie bolo významne ovplyvnené aj byzantským prostredím ako priamym dedičom antickej civilizácie. Magické a ochranné vyobrazenia na nákončiach považuje Š. Ungerman za súčasť antickej dedičstva, sprostredkovaného najskôr karolínskou kultúrou. Domáci prínos vidí správne, okrem svojrázneho prevedenia honosných nákončí, i vo zvláštnom zapínaní pracky pomocou vtáčikovitých zápon. Nálezy z Mikulčíc považuje za produkty miestnych dielní pre tunajších veľmožov, obdobne nález z Břeclavi pokladá (na rozdiel od Z. Klanicu a J. Poulíka), za výrobok lokálny, poukazujúci na odlišnú formu vtáčikovitej zápony a inak zdobenú pracku. Podľa tohto autora bolo břeclavské nákončie vyrobené podľa mikulčickej módy (*Ungerman 2002*, 100, 101, 111). Pre objektivitu treba povedať, že viaceré odlišnosti existujú aj medzi samotnými mikulčickými nákončiami. Obe alternatívy pôvodu sú realite zrejme najbližšie a možno s nimi len súhlasiť. Podľa posledného ikonografického vyhodnotenia z pera Martina Vanča vyplýva, že uvádzané nákončia boli inšpirované výrobkami karolínskych dielní z druhej tretiny 9. storočia. Samotné figurálne motívy boli podľa neho inšpirované karolínskymi prototypmi, no na strane druhej je ich štýl blízky vyobrazeniam na plaketách z Bojnej, vytvorených podľa byzantských modelov (*Vančo 2008*, 55, 58). Tomuto datovaniu nepriamo zodpovedajú aj počiatky pohrebiska v Mikulčiciach okolo 3. kostola – t. j. baziliky, ktoré sú najnovšie kladené do doby okolo polovice 9. storočia. Práve v okolí monumentálneho kostola sa v hrobách nachádzala väčšina honosných opaskov s vyobrazeniami na nákončiach (*Ungerman/Kavánová 2010*). Na základe uvedených informácií, aj v spojitosti s vyššie uvedeným datovaním hrobu č. 13 sa prikláňam k datovaniu tohto typu opaskov najskôr do druhej tretiny 9. storočia s možným presahom do tretej tretiny.

Identický, jednoduchý štýl vyhotovenia motívu, ako v prípade antropomorfných postáv, vidíme aj v Břeclavi – Pohansku. Honosné, na zadnej strane zdobené nákončia, spoločne s ostatnými súčasťami opaskov, nech už sa na nich uplatňujú rôzne vplyvy v konštrukcii a výzdobných technikách, sú svojim prevedením jedinečné výtvyry miestnych umeleckých remeselníkov – klenotníkov. Za oblasť ich pôvodu možno označiť južnú Moravu a podľa koncentrácie nálezov snáď samotné Mikulčice, odkiaľ sa mohol daný štýl šíriť aj do iných významných veľkomoravských klenotníckych dielní.

Šimon Ungerman pripisuje výjavom na nákončiach s orantmi a vegetabilnými motívami apotropaickú funkciu spojenú s kresťanstvom. Naopak pri nákončí s „podivným tvorom“ z Břeclavi a pri vyobrazení postavy s kladivom a rohom z Mikulčíc, ktoré spája s pohanstvom, nie je podľa neho funkcia úplne zrejímavá, i keď sa priklonil k ich ochrannej funkcii (*Ungerman 2001*, 241, 253). Obdobný názor má aj Z. Váňa pri nákončiach s orantmi, ale aj pri postave s „insígniami“, ktorej pripisuje, ako zjavnému pohanskému symbolu, taktiež apotropaický účinok, chrániaci svojho nositeľa. Oranta bez kríža však pokladá buď za kresťanský alebo pohanský výjav (*Váňa 1988*, 346). Apotropaický význam priradil motívu z Pohanska už R. Hošek (*1965*).

Honosné opasky boli bez akýchkoľvek pochyb vyrábané pre spoločenskú elitu, ktorá si akiste mohla okrem želaného vzhľadu nákončia zvoliť aj jeho dôležitú súčasť – zvláštny motív na zadnej strane, ktorému zrejme pripisovali významný magický, ochranný účinok, či išlo o predkresťanské alebo kresťanské vyobrazenie.

Výklad výjavu

Nákončie opasku z Břeclavi – Pohanska vzbudzovalo pozornosť odborníkov už od svojho publikovania v roku 1960. Podľa prvého vyhodnotenia Františka Kalouska sa na vnútornej strane nákončia nachádzal záhadný obraz, snáď štylizovaná postava, ktorá je podľa jeho názoru nepochybne domáceho pôvodu (*Kalousek 1960a*, 16; *1960b*, 521, 522). Neskôr označuje rytinu ako podobu štvornohého tvora, ktorého bližšie nešpecifikuje (*Kalousek 1971*, 33). Prvé o čosi jasnejšie stanovisko zaujal o pár rokov neskôr Radoslav Hošek, ktorý považoval zobrazenie za démona, ktorého úloha bola apotropaická, tak ako v prípade motívu oranta (*Hošek 1965*). Svojho času ani Zdeněk Klanica konkrétnejšie vysvetlenie výjavu neponúkol, poukázal však na symboliku čísla päť v súvislosti s počtom nitov, rovnako i lúčov na prednej strane nákončia i na päť výrezov v tele vyobrazeného tvora, s tým, že ide zrejme o mystickú a symbolickú hru čísiel súvisiacu s mágiou, poukazujúci na to, že práve číslo päť alebo sedem vystupuje na veľkomoravských nákončiach a šperkoch (*Klanica 1970*, 74). Josef Poulík považoval rytinu za štylizovanú ľudskú postavu. V jamkách na okrajoch mohli byť podľa neho údajne zasadené farebné sklíčka ako v prípade nákončia z hrobu 240 v Mikulčiciach (3. kostol, t. j. bazilika; *Poulík 1985*, 26). Podľa osobitého názoru Jiřího Macháčka predstavuje motív z Břeclavi postavu porovnateľnú s vyobrazeniami z juhoslovanského a východoslovanského prostredia, pričom vraj zobrazuje buď rodiacu ženu alebo ropuchu (*Macháček 2000*, 201). S týmto názorom nesúhlasím, podľa môjho názoru majú takéto vyobrazenia, ktorými sa zaoberal vo svojej štúdii Nikos Čausidis, úplne odlišný charakter (*Čausidis 1999*, 286; tab. III: A, B). Rovnako však nesúhlasím ani s predošlými interpretáciami výjavu. Opaskami a ich symbolikou sa vo svojej inšpiratívnej štúdii zaoberal aj Šimon Ungerman, ktorý motív pripisuje „podivnému tvorovi“ a poukázal aj na jeho

možnú spojitosť s predkresťanským náboženstvom, pričom mu správne pripísal ochrannú funkciu (Ungerma 2001, 228, 241, 253). Vyobrazením sa zaoberal pred časom tiež Jaromír Šmerda vo svojej diplomovej práci, ktorý na nákončí videl motív boha s teriomorfnými, t.j. zvieracími atribútmi, čo podľa neho potvrdzujú ďalšie pribúdajúce nálezy a etnografický materiál. Rytinu porovnával s niektorými sponami zo slovanského hradiska Pastyrskoje. Naposledy sa v roku 2013 nákončím okrajovo zaoberal opäť Z. Klanica, ktorý vyobrazeniu pripisuje magický charakter, pričom už predtým, v 90. rokoch minulého storočia sa vyjadril za jeho figurálny, predkresťanský charakter (Šmerda 2005/2006, 218; Klanica 1997, 102; 2013, 68).

Podľa môjho názoru sú doterajšie, mne známe identifikácie vhlbeného obrazca nesprávne, najmä preto, že nebol podrobený takmer žiadnemu výskumu, ako to už skonštatoval Z. Klanica (2013, 68). K zaujatiu prevládajúceho stanoviska, že ide o predkresťanský motív, chýbala podstatná skutočnosť – identifikácia motívu. Vedomý si tejto skutočnosti prinášam jeho podrobné vyhodnotenie.

Z vizuálnej analýzy výjavu umiestneného v rytom orámovaní vyplýva niekoľko zaujímavých skutočností. Ak sa zameriame na rozmiestnenie puncovania, vidíme, že vyplňa okolie rytiny (obr. 2: 2, 3; 4: 4). Zároveň však pozorujeme, že tri ohraničené polia „vo vyobrazení“ (dva ovály a košoštvorec), ktoré sú vyplnené rovnako puncovaním, nepredstavujú vnútornú súčasť figurálneho motívu, ale ide zjavne o vyjadrenie samostatného postavenia tejto výzdoby ako jednej „vrstvy“, totožnej s ostatným puncovaním. Puncovanie teda jednoznačne predstavuje zobrazenie pozadia vlastného figurálneho motívu. Tým sa k blížime rozpoznaní samotnej rytiny. Okrem štyroch viditeľných výbežkov, interpretovaných v minulosti ako končatiny, vidíme v centre zobrazenia medzi (vnútornými) puncovanými plochami proti sebe dve a dve končatiny, nad sebou (podľa ich vzdialenia zrejme horné a dolné), ktoré spolu v dôsledku schematizácie zobrazenia splyývajú, rovnaké splynutie sledujeme i v priestore dvojice krúžkov spojených s rytými líniami v hornej časti nákončia. Tie predstavujú dvojicu očí, každé na samostatnej z dvoch hláv s tlamou. Identifikované hlavy splyývajú sčasti aj s hornými končatinami. Stvárnenie očí je podobné ako na zmienenom nákončí s vyobrazením „ľudskej“ postavy s kladivom a rohom, zhoda je však, podľa môjho názoru, len obyčajným dôsledkom schematizácie. Dve „oči“ nachádzame tiež na zmienenom nákončí s vegetabilným ornamentom na zadnej strane z hrobu 97 AZ v Starom Měste. Pravé oko na zobrazení má iný výzor, zdá sa, že je opatrené štrbinovou zrenicou či menej pravdepodobne nesprávne situovaným viečkom. V spodnej časti výjavu sledujeme dvojicu prekrížených výbežkov, ktoré evidentne predstavujú zvieracie chvosty. Tieto sú v dolnej tretine spojené akýmsi obopínajúcim pásikom. V tejto oblasti však nebadáme na vyobrazení medzi chvostmi puncovanie. Možno autor výjavu nepovažoval vyplnenie nepatrného priestoru za nevyhnutnosť, alebo ide len o jeho nepozornosť. Pre zaujímavosť dodávam, že túto nedokonalosť som si všimol i ja pomerne neskoro, v celkovej kompozícii neprekáža. Autor sa však dopustil ďalších chýb, ako je spomenuté splynutie končatín, tiel a hláv oboch tvorov, rovnako aj úprava obrysu pravého tvora v oblasti hlavy, ojedinelé puncovanie mimo vyčlenené puncované plochy a chybný presah rytia. Pri práci na malej ploche predmetu nás drobné chybičky nemusia prekvapovať.

Z výsledku analýzy jednoznačne vyplýva, že nejde o vyobrazenie jedného, ale dvoch k sebe obrátených tvorov v silno štylizovanom poňatí (obr. 2: 4). Na otázku o aké tvory sa jedná, jednoznačne odpovedá stavba dlhého tela s kratšími končatinami, s dlhým krkom, s chvostom a s pretiahnutou tlamou. Na prvý pohľad je zrejme, že predstavujú s najväčšou pravdepodobnosťou zobrazenie bájných dravých tvorov – kompozitné bytosti pripomínajúce gryfov či skôr drakov nachádzajúcich sa tesne pri sebe, natočených k sebe hlavami a spodnými líniami tiel. V prípade „vonkajších“ končatín nie je možné vylúčiť ich interpretáciu ako dvojice krídiel. Pre túto skutočnosť by azda svedčilo ich neobvyklé oblúkovité stvárnenie, pripomínajúce dvojicu nerovnomerne položených krídel, ktoré občas na vyobrazeniach s niektorými mýtickými tvormi vystupujú. Problémom je však fakt, že takéto bytosti boli občas zobrazené aj bez krídiel, navyše v danom stupni schematizácie je ťažké zaujať konečné stanovisko, skôr sa však prikláňam k ich absencii. Svedčí o tom ďalšia skutočnosť a to situovanie „vnútorných“ končatín, ktoré patria štvornohému tvorovi, menej pravdepodobné je znázornené protismerné vychýlenie končatín dvojnohej dračej bytosti, vzhľadom na veľké vzdialenie končatín a ich paralelné umiestnenie naproti „vonkajším“ končatinám.

Dôležitým momentom je skutočnosť, že bájne zvieratá sú v dolnej časti výjavu spojené popruhom – „uzlíkom“. Obdobné motívy môžeme sledovať neskôr na českých kaptorgách (obr. 4: 6 – 8; 2. polovica 10. – začiatok 11. stor.; Klecany, Dobroměřice, Žatec; Profantová/Šilhová 2010, obr. 3: 4; 11: 2, 3). Identický motív nesie aj závesok severského rázu z Gnezdova v Smolenskej oblasti v Rusku z 10. storočia (obr. 4: 5; Košnar 1992, obr. 38: 3). „Uzlík“ v schematizovaných motívoch podľa N. Profantovej a A. Šilhovej alternuje zobrazenie prepletenia zvierat. pri uzloch ide podľa autoriek skôr o staršiu formu, poukazujú na vyobrazenie na kovaní opasku v avarskom štýle z 8. storočia z dolného Donu (obr. 4: 3), pričom pôvodné zobrazenie motívu podľa nich tvorili afrontované zvieratá pri strome života, známe z Byzancie a vyžarované do iných oblastí. Za prvotné predobrazy považujú vyobrazenie zvierat pri strome života, pričom predmetnú zjednodušenú formu spájajú s pôsobením severu alebo východu (súhrnne pozri Profantová/

Obr. 2. Břeclav – Pohansko. 1: nákončie opasku z prednej strany; 2: zo zadnej strany; 3: prekreslenie výjavu; 4: obrysové prekreslenie výjavu a jeho delenie; 5: horná a bočná časť nákončia. Foto Archeologický ústav AV ČR Brno, v. v. i., upravené.

Pic. 2. Břeclav – Pohansko. 1: strap end of the belt from the front, 2: from the back, 3: Scene sketched in, 4: outlined sketch of the scene and its composition, 5: upper and side part of the strap end. Photograph: Institute of Archaeology, Academy of Sciences, ČR Brno, v. v. i., edited.

Obr. 3. Mikulčice, výber honosných súčasti opaskov. 1: hrob 433 (3. kostol); 2: hrob 100 (2. kostol); 3: hrob 390 (3. kostol); 4: hrob 240 (3. kostol). Podľa *Wieczorek/Hinz 2000*, upravené.

Pic. 3. Mikulčice, selection of ostentatious part of the belts. 1: tomb 433 (3. church), 2: tomb 100 (2. church), 3: tomb 390 (3. church), 4: tomb 240 (3. church). According to *Wieczorek/ Hinz 2000*, edited.

Šilhová 2010, 305; obr. 3: 4; 11). I podľa môjho názoru zobrazenie alternuje vyjadrenie jednoty prepletených zvierat, časovo sa však asi môžu vyskytovať súběžne. Iné vyobrazenia zvierat podobných drakom sú z nášho prostredia, pokiaľ ide o rozmanitosť výjavu, pomerne vzácne, ide prevažne o gryfov z predveľkomoravského horizontu. Tieto výjavy poukazujú na skýtske predobrazy ovplyvnené helénskymi prúdmi, ktoré vystupujú ešte v byzantskom umení. Zmieniť sa treba aj o afrontovaných hlavách na rôznych drobných kovových výrobkoch, patriacich zrejme plazom, ktoré podľa Z. Klanicu stvárnajú hadov. Ojedinelý pozoruhodný motív predstavuje zápasiaci had a gryf/drak na defektnom kovaní opasku z Mikulčíc, vyjadrujúci v dualistickom chápaní večný boj medzi dobrom a zlom (napr. Klanica 1997, 93, 95-97; obr. 4; Dekan 1972, 379, 391-393; obr. 77; 78; 90; 91: 1; 92). Bájne tvory, znázornené ako zloženiny rôznych reálnych zvierat, by sme mohli označiť súhrnne ako zložené (kompozitné) dračie bytosti. Dračie tvory sa stali súčasťou duchovného sveta rôznych etníc, nevynímajúc mytologické predstavy Slovanov (Klanica 1997, 95-97; Téra 2009, 231-239, 297).

Vráťme sa však k samotnému výjavu na nákončí z Břeclavi. Podstatnou skutočnosťou pri prepojených tvoroch je, že napriek značnej schematizácii autor rytiny nezabudol na prvok prekríženia dlhých chvostov a najmä prepojenia dračích mýtických zvierat v tejto oblasti akýmsi uzlom či slučkou. Podľa môjho názoru nejde o otrocké prebratie motívu, ale azda o nepriamy dôkaz pochopenia myšlienky výjavu, ktorej je tento prvok neoddeliteľnou a zjavne podstatnou súčasťou. Spomenutá slučka či uzol a náznak prepletenia zvierat má dôležitú úlohu pri identifikácii myšlienky vyobrazenia. Uzol mal okrem astrologického/astronomického významu odpradáva magickú, nadprirodzenú silu, v spojení s prepletenými drakmi býval niekedy aj sexuálnym symbolom. V islamskom prostredí sa dochovali informácie o uzlom previazaných drakoch a ich liečiteľskej úlohe, o spojení s veštením alebo so symbolom jednoty (Kuehn 2011, 159-168, 183-186). Starobylé afrontované, uzlami prepojené draky sa však objavili už v predislamskej strednej Ázii. Pozoruhodným nálezom z 3. – 4. storočia je reliéf vytesaný do kameňa z Gandháry (v Kušánskej ríši) v dnešnom Pakistane (obr. 4: 1) s afrontovanými štvornohými drakmi. Afrontované, avšak dvojnohé draky sa objavili v Pendžikente (v Sogdii) v dnešnom Tadžikistane, na keramickom reliéfe (obr. 4: 2) zo 7./8. storočia (Santoro 2006). Maľované motívy drakov, spojených uzlom (stredná časť alebo dolné končatiny) sa objavovali od 6./8. do 10. storočia na území historického Turkestanu v budhistickom kontexte (Šorčuk, Bezeklik). V prípade lokality Bezeklik sledujeme pri zobrazení týchto bájných tvorov uplatnenie čínskych vplyvov (Kuehn 2011, 163). Motív drakov spojených uzlom sa neskôr dostáva aj do islamského umenia, kde sa objavuje od 12. storočia. Zviazanie dračích tvorov, podľa záznamov, symbolizovalo fenomén lunárnych (aj slnečných) zatmení, považovaných za predzvesť nešťastia. Vyobrazenia, ktoré sa po prvý krát objavili v strednej Ázii sú najčastejšie interpretované ako apotropaické, profylaktické symboly zamerané voči pôsobeniu zlých duchov (Hartner 1938, 131; Azarpay 1978, 366, 367; poznámka č. 20; Santoro 2006; Kuehn 2011, 140). Spájajú však aj so zaujímavým mytologickým a astrologickým/astronomickým pozadím ku ktorému sa vrátim v nasledujúcej časti príspevku.

Istú úlohu má pri identifikovaní nášho vyobrazenia už spomenutý výjav vyhotovený v avarskom štýle z dolného Donu v Rusku, datovaný do 8. storočia, ktorý by mohol vhodne prepájať vzdialené oblasti stredného Dunaja a centrálnej Ázie. Dve dračie bytosti sú na nej zobrazené afrontované, tesne pri „strome života“, ktorý je spojený s ich telami zrejme pomocou uzlu (obr. 4: 3; Vida 2000, 311, 317; obr. 6: 1).

Pozoruhodný je však najmä vyššie spomenutý výskyt dvojice zviazaných mýtických bytostí v 2. polovici 10. až začiatku 11. storočia na kaptorgách, nájdených na území Čiech, či na závesku z Ruska, v ktorých vidím rovnako vyobrazenia dračích bytostí obdobne ako v prípade staršieho nálezu z Pohanska. Rozdiel je najmä v tom, že bytosť z veľkomoravského prostredia predstavuje, ako som uviedol vyššie, skôr štvornohé zviera. Každopádne formy či už so štyrmi, či častejšie iba s dvoma končatinami, v oboch prípadoch často s (najmä s drobnými) krídlami, ale aj bez nich, sú známe v stredoázijských predobrazoch a v islamskom umení.

Spoločným znakom výjavov na nákončiach s figurálnymi či s rastlinnými motívami na kaptorgách (a závesku) je ich apotropaická úloha, ktorá sa v prípade kaptorg nemusí spájať priamo s prienikom kresťanstva (súhrnne Profantová/Šilhová 2010, 292-298). Na druhej strane je pozoruhodné, že sa s motívom afrontovaných drakov so zviazanými chvostami stretávame na keramickom oblade z 12. storočia, z kostola sv. Emeráma v Rezne.⁴ Takého výjavu nebudú koncom včasného a vo vrcholnom stredoveku a neskôr ojedinelé, nie sú však predmetom tohto príspevku.

Ak ide o otázku či majiteľ, resp. zadávateľ výroby honosného opasku rozumel vyobrazenej symbolike, je to vysoko pravdepodobné. Poukazuje na to, napriek schematizovanej podobe výjavu aj nevynechanie motívu zviazania – t. j. uzla (i keď na miniatúre redukovaného) s ktorým sa stretávame tiež na zmienených kaptorgách z Čiech, prinajmenšom o polstoročie až storočie mladších, a na závesku zo západného Ruska, ale aj na staršom kovaní, rovnako zo západu Ruska. Výskyt afrontovaných mýtických bytostí spojených uzlom v nie príliš vzdialenom čase a priestore (najmä Čechy, Morava) azda nebude náhodný.

⁴ Uložené v Norimbergu v Germanisches Nationalmuseum.

Pokiaľ ide o prednú stranu nákončia, pri porovnaní s výjavom môžeme sledovať, že lúče s krúžkami môžu zodpovedať výbežkom – končatinám, prepojeným chvostom, dva guľovité výčnelky azda obdobne zodpovedajú umiestneniu hláv mytologického výjavu zo zadnej strany nákončia (obr. 1: 5; 2: 1, 2, 5). Tieto zhody nemusia byť vecou náhody a konkrétny obraz zo zadnej strany sa mohol pretaviť do abstraktného poňatia prednej strany nákončia. Strednú časť abstraktného výjavu tvorí koncentrický kruh, z ktorého vychádzajú spomenuté lúče, ukončené krúžkami s „bodkou“ v centre. Motív krúžkov sa uplatnil aj na pracke (obr. 1: 3). Vyobrazovanie kruhu (napr. jednoduchého, koncentrického, kruhu s „bodkou“) sa najčastejšie spája s dávnou solárnou, občas aj s mesačnou symbolikou, ktorá má všeobecnú platnosť (napr. *Cooperová 1999*, 87, 88). Solárna symbolika teda mohla byť zladená s výjavom za zadnej strane nákončia, pohybujeme sa však, pochopiteľne, len v rovine domnienok, isté zhody však badať, môže však ísť len o výtvarnú symetriu, túto otázku nechávam otvorenú. Pre zaujímavosť však uvediem, že koncentrické krúžky sa občas objavujú v podobe značiek aj na slovanských nádobách. Práve značkám na dnách nádob sa niekedy, zrejme oprávnene, pripisuje pôvodne magická funkcia (*Váňa 1973a*, 207; *Varadzin 2004*, 179, 180; poznámka č. 13). Koncentrické kruhy sa však objavujú aj ako výzdoba na predveľkomoravskej a mladšej parohovej industrii, napríklad na kruhovitých a rozetovitých hracích kotúčoch a iných predmetoch (*Kavánová 1995*; obr. XXXII-XLI). V niektorých prípadoch by azda mohli súvisieť so solárnou symbolikou. Veľmi zaujímavé sú koncentrickým kruhom na nákonči podobné plasticky členené parohové terče, označované ako hracie kamene, s analógiami u južných a východných Slovanov, ale i z iných miest v Európe, známe sú však aj v Egypte (*Kavánová 1995*, 195, 196; obr. XXXVI: 1, 2, 5; tab. 25: 1, 6). Uctievanie Slnka (akiste i Mesiaca) sa prinajmenšom ojedinele mohlo pretaviť do materiálnej kultúry, na čo bolo pred časom poukázané (napríklad diskovité predmety; pozri *Váňa 1973b*, 58; *1977*, 402; *1990*, 179, 180; *Beranová/Lutovský 2009*, 32, 138; *Danglová 2001*, 21-25).⁵ V slovanskom prostredí máme doložené uctievanie antropomorfného slnečného božstva (neisté je uctievanie i mesačného) ale i všeobecné zmienky o uctievaní nebeských telies – Slnka a Mesiaca (*Lowmianski 1979*, 137-139; *Gieysztor 2006*, 180-183; *Szyjewski 2003*, 103-113; *Téra 2009*, 123-126, 310, 328; *Sommer 2001*, 17, poznámka č. 7; *Horváthová 1972*).

Popri prakticko-dekoračnej funkcii mali azda i záchytky opasku v podobe vtáčika/vtáčikov symbolickú úlohu (obr. 1: 4), obdobne ako sa s ňou stretávame na iných pamiatkach veľkomoravského a predveľkomoravského obdobia, pričom vyhotovenie motívu vtáčikov sa spája s pôsobením iránskeho umenia, kde „nebeský“ vták prinášajúci odznak moci – čelenku, čím zohráva dôležitú úlohu pri nastoľovaní panovníckej vlády (*Klanica 1991*).

Zhrnúc predošlé riadky konštatujem, že pri identifikácii výzdoby nákončia som rozpoznal silno schematizovanú podobu dvoch afrontovaných dračích bytostí spojených v oblasti prekríženia chvostov uzlom, pričom na vrchnej strane nákončia je zrejme zobrazený solárny motív vo forme koncentrických kruhov doplnených lúčmi, pričom so symbolikou vrchnej časti nákončia je prepojená i pracka (koncentrické kruhy), symbolický význam má zrejme i motív vtáčika. Nákončie ako celok akiste súvisí s profylaktickou a apotropaickou úlohou, ktorú napĺňa možný solárny motív na jednej strane a dve previazané démonické dračie bytosti na strane druhej.

Mytologické pozadie motívu?

V mytologických tradíciách Eurázie sa objavuje fenomén miznutia Mesiaca a Slnka, pripisovaný pôsobeniu monštruozných bytostí. Obdobné informácie pochádzajú aj z Nového sveta a z Afriky (*Santoro 2006*, 546-551; *Zíbrt 1995*, 110, 111). Zaujímavé zmienky o drakovi sa objavujú v tejto i v starozákonnom ale i v novozákonnom biblickom kontexte (napr. *Nickel 1991*, 143).

Poslaním týchto strašných bytostí bola hrozba nebeským svietidlám, ich pohltenie, napokon však aj ich „odovzdanie“. Prvé známe zmienky o drakovi spôsobujúcom zatmenie Mesiaca boli identifikované už starovekom „chaldejskom“ Babylone (*Rochberg 2010*, 308; *Kuehn 2011*, 136, poznámka č. 38). V hindskom epose *Mahábhárate* sa objavuje rozdvojený nesmrteľný démon, predstavujúci temnú bytosť voči svetlu a životu. Dozvedáme sa v ňom, mimo iné, ako bohmi dekapitovaný démon Ráhu (presnejšie jeho hlava) a jeho oddelený chvost Ketu mstivo prenasledujú božský Mesiaca a Slnko, ktoré sa snažia prehltnúť, nakoľko upozornili bohov na to, že démon nedovolené užil božský nápoj nesmrteľnosti. V indickom výtvarnom umení býval starobyľný mýtus zobrazovaný až od 6. storočia. Ráhu je spodobnený v „ľudskej“ a Ketu v napoly hadej podobe, pričom sú často zauzlení. Mýtus o pohlcovaní nebeských telies sa odrazil aj v budhistickej tradícii a dokonca aj v iránskom manicheizme. Pod vplyvom Indie bol klasický mýtus modifikovaný v Perzii (súvislosti s rozvojom astrológie) v neskorom partskom a sasánovskom období. Astronomické lunárne uzly (body kríženia dráhy Mesiaca a ekliptiky) boli stotožnené s mytologickými zatmeniami spôsobovanými

⁵ Odraz solárnej a mesačnej symboliky možno predbežne vidieť aj pri šperku, problematika si zasluhuje dôkladné spracovanie.

drakmi.⁶ Hlava a chvost draka boli démonickými oponentmi – náprotivkami Slnka a Mesiaca. Peržania nazývali rozdvojenú dračiu bytosť Gócihr, v arabčine ho nazývali al-Džavzahar. Je zaujímavé, že s motívom pojedania nebeských telies drakom sa stretávame aj ďaleko na východe, v Číne a v jej civilizačnej sfére (Hartner 1938, 131, 132; Santoro 2006; Kuehn 2011, 136-138, 140). Napriek hrozivému prenasledovaniu nebeských telies sa v súvislosti s východnými drakmi paradoxne objavuje aj zvláštna úloha akýchsi ochrancov svetla, ktorej odraz nachádzame v iránskej poézii a epike. V nej je totiž drak pôvodcom Slnka, berie si ho však aj späť. Istá spojitosť so svetlom sa neskôr uchovala aj v arabskom prostredí.

V sanskrte od hlavy oddelený Ráhuov chvost – Ketu znamená svetlo, jasno, čo je zjavný protiklad oproti jeho temnej úlohe pohlcovača svetla (Kuehn 2011, 142-144). Zdá sa, že pri motíve afrontovaných, zviazaných drakov sa zrejme stretávame aj s vyjadrením nadprirodzenej temnej sily v dualistickej jednote (zápase) so silou svetla a života (Slnko, Mesiac). Mocná démonická (dračia) bytosť/bytosti okrem zlého pôsobenia (spôsobuje/spôsobujú desivé zatmenia) však istým spôsobom, vďaka neustálemu pohybu (spôsobeného prenasledovaním) nebeských telies prispievajú k blahodarnému striedaniu dní a nocí. Je teda azda zároveň aj silou pozitívnu, „dávajúcou svetlo“ a život v pozemskom ľudskom svete. Snáď aj takýmto spôsobom by bolo možné vysvetliť náznaky jednej z pozitívnych úloh monštruóznych bytostí. Hlavným poslaním vyhotovovania podobizní týchto desivých tvorov malo byť však, zdá sa, najmä zamedzenie pôsobenia zlých síl a ochrana pred nimi. V predstavách ľudí zrejme mohli byť pozemské démonické sily zastrašované ďaleko hrozivejšími nebeskými tvormi, ktoré však, oproti zlým démonom, ľudia zrejme držali v istej úcte.

V Európe sa prvé známe zmienky o strachu ľudí zo zatmenia ako z príšerného javu objavili v starovekom Grécku a neskôr u Rimanov. Podľa zmienok u antických autorov ľudia Mesiacu pomáhali v jeho zápase (s temnotou zatmenia) vytváraním hluku (trúbenie, búchanie, vreskot, nariekanie), nedozvedáme sa však nič o jeho možnom (?) protivníkovi. Obyčaj prežil aj zánik rímskej ríše, v západnej, stredozápadnej Európe a v Británii ho poznáme kontinuálne vo včasnom stredoveku, pričom opätovne absentuje zmienka o tom komu je súboj s Mesiacom pripisovaný (Zíbrt 1995, 111, 112). Zdá sa však, že už v časoch antiky ľudia aspoň niekedy pripisovali zatmenie pôsobeniu monštruóznej bytosti. Poukazuje na to snáď zmienka helenistického astrológa Dorotheusa zo Sidonu z 1. storočia n. l., pôsobiaceho najmä v Alexandrii, v meste kde sa zlievala grécka a „východná“ vzdelanosť. Dorotheus spomína, zrejme ako prvý známy autor (?) v súvislosti s fázami Mesiaca astrologické/astronomické termíny „hlava a chvost draka“. Tento vzdelanec výrazne ovplyvnil perzských (3. storočie) a neskôr aj arabských astroλόgov (9. storočie), pričom zmienené termíny sú známe aj v byzantskej tradícii (Kuehn 2011, 136, poznámka č. 45). V tejto súvislosti je zaujímavé, že azda v 1. storočí pred n. l. dochádza k ukončeniu formovania eposu *Mahábhárata*, vyššie spomínaného v súvislosti so sľatým démonom (Ráhu) a jeho oddeleným chvostom (Ketu), ktorí prenasledovali dve najvýraznejšie svietiace telesá – Slnko a Mesiac (Kochhar 2010). Podobnosť medzi Dorotheusovými termínmi a hindským eposom, ako aj ich relatívna časová blízkosť, zrejme nebude náhodná.

Prítomnosť mýtu o spôsobovaní zatmení v antike zaujímavovo potvrdzuje i neskororímsky dokument *Notitia dignitatum* (z 1. pol. 5. storočia), obsahujúci mimo iné aj vyobrazenia štítov vyrábaných pre rímske vojsko (Nickel 1991). Podstatné pre nás sú v ňom kresby štítov pomocných zborov rôznych etník, napríklad keltského a germánskeho pôvodu, so znázornením dračej bytosti, často s hlavou psovitej šelmy s hadovitým telom, prenasledujúcej kruhové teleso (tzv. perlu) predstavujúce Slnko či Mesiac (obr. 4: 9, 10). V jednom prípade je dokonca vyobrazený miesto prenasledovaného kruhovitého telesa polmesiac (obr. 4: 9; markomanská jazda). Za sprostredkovateľov tejto symboliky bývajú považovaní iránski Sarmati, ktorých jazda bola v rímskej armáde dobre známa (Nickel 1991). Samotný výjav s drakom mal akiste okrem vyjadrenia príslušnosti k danému rímskemu oddielu zrejme i symbolickú – ochrannú a odstrašujúcu úlohu.

V krátkom dokumente *Indiculus superstitionum et pagianarum*, spísanom v druhej polovici 8. storočia v cirkevnom prostredí Franskej ríše, sa dozvedáme o akomsi povzbudzovaní Mesiaca ľuďmi pokrikmi „vince luna“, t.j. zvíťaz Mesiac!, počas jeho súboja so zatmením. Na inom mieste dokumentu sa dozvedáme aj o ľudovej predstave ujedania Mesiaca čarodejnými ženami. Zmienky o pokrikovaní na Mesiac sa objavujú na synode konanej v roku 524, ale aj vo viacerých včasnostredovekých poenitenciáloch a kázaniach od 8. do 11. storočia. V mladšom stredovekom vývoji a v novoveku sa však stretávame s ohlasmami na zatmenie spôsobované konkrétne drakom, vlkom či inou obludou (Zíbrt 1995, 6-8, 112-114, 144). Zaujímavé informácie o mýte pohlcovania nebeských telies prinášajú severské – islandské ságy, známe ako poetická a prozaická *Edda*, s pôvodom vo včasnom stredoveku (od záveru 9. stor.).

6 Ekliptika je kružnicová dráha, po ktorej sa z pohľadu zo Zeme pohybuje Slnko počas roka na oblohe. Názov ekliptika odráža grécke a latinské označenia zatmenia. Zatmenie Slnka nastáva, pokiaľ sa lunárny uzol stretne s Mesiacom v nove a zatmenie Mesiaca, pokiaľ sa uzol stretne s Mesiacom v splne. K zatmeniu mesiaca môže dôjsť na jednom mieste až trikrát do roka, k zatmeniu slnka môže dochádzať v priebehu niekoľkých rokov či dokonca v každoročnom slede, pričom úplné zatmenie nastáva po desaťročiach až storočiach.

Informujú nás o tom ako sú Slnko a Mesiac donútené k pohybu kvôli dvom vlkom (Sköll a Hati), ktorí ich neustále prenasledujú a snažia sa obe žiariace telesá pohltiť (*Lindow 2002*, 163, 164, 273). Pri zatmení sa Germáni domnievali, že nebeské telesá pohlcuje tlama zvierata, preto vyvolávali hluk, ktorým príšery odplašili a povzbudené nebeské svetlá, vďaka tomu, unikli (*Grimm 1844*, 668; *Guerber, 1909*, 8, 9; *Spáčilová/Wolfová 1996*, 38). Je zaujímavé, že títo vlci sa v prozaickej Edde podieľajú aj na zániku sveta (Ragnarök), kedy napokon zhltnú Slnko aj Mesiac (*Lindow 2002*, 42). Vlčia podoba týchto monštruóznych tvorov nás nemusí úplne miasť, nakoľko v minulosti boli draci zobrazovaní ako kompozitné – zložené zvieratá, často s hlavou psovitej šelmy, neraz s krídlami (aj operenými), rovnako i s hadovitým telom aj chvostom. V kontexte s *Eddou* je možné, že zmienené vyobrazenia drakov s hlavou psovitej šelmy, na štítoch germánskych (a iných) jednotiek slúžiacich v rímskej armáde, môžu odkazovať na existenciu dávneho mýtu o pohlcovaní nebeských telies u rôznych etníc, vrátane Germánov, ktorý sa pozoruhodne dochoval práve v *Edde*. Podľa môjho názoru nemožno vylúčiť prítomnosť tohto starého mýtu v Európe prinajmenšom v čase sťahovania národov, a azda aj bez predpokladaného sarmatského sprostredkovania.

Vo svojej inšpiratívnej práci zo záveru 19. storočia Čeněk Zíbrt vyzbieral podobné vysvetlenia zatmení, často stále živé, aj u iných národov stredovýchodnej, južnej a východnej Európy, predovšetkým však u Slovanov. Z vrcholnostredovekého Srbska poznáme zmienku o vlkolakovi pojedajúcom Slnko a Mesiac. Podobne sa u Chorvátov v neskorom stredoveku stretávame s vlkolakom, ktorý ujedá z Mesiaca. V Srbsku a Bulharsku ľudia do moderných čias strieľali do vzduchu proti zatmeniu Slnka a Mesiaca aby zaplašili draka, pričom vyvolávali buchot. Slovinci v ľudovom podaní vykladajú zatmenie oboch nebeských telies ujedaním vlkami, psami, vlkolakmi či čarodejníkmi. V Rusku sa podľa Nestorovho letopisu zo záveru včasného stredoveku *Povešť vremennych let* dozvedáme, že „nemúdri ľudia“ zatmenie vykladali zjedením Mesiaca. Iní letopisci spomínajú ujedanie Slnka a Mesiaca zlými bytosťami. V Ruskej ľudovej slovesnosti sa zachovali konkrétne zmienky, že zatmenie spôsobuje pojedanie čarodejníkom alebo analogicky upíjaním svetla drakom či vlkolakom (*Zíbrt 1995*, 116, 117). V poľskej ľudovej povesti medzi sebou bojujú draci – zmokovia pohlcujúci vodu a na druhej ohnivi zmijovia. Vodní zmokovia požierajú Mesiac, Slnko, hviezdy, neskôr im bohatieri, synovia ohnivých hadovitých zmijov zotínajú hlavy. Známe je však aj nepriateľstvo medzi Slnkom a zmijom, ktorý sa na Slnku vyhrieva a odoberá mu silu. Odoberanie svetla nebeským telesám môžu podľa ľudového podania spôsobovať však aj čarodejnice (*Gieysztor 2006*, 162, 163, 174; *Téra 2009*, 233, 297; *Zíbrt 1995*, 117). V Čechách sa dochovala zmienka z vrcholného stredoveku (upravený preklad *Alexandreidy*) o tom ako prostí ľudia pripisovali ujedanie Mesiaca čarodejníkom (vědi). Aj včasnónovoveká zmienka Tadeáša Hájeka z Hájku (*Pranostika*) o robení lomozu pri zatmení Slnka a Mesiaca sa zrejme vzťahuje k českému prostrediu (*Zíbrt 1995*, 117-119).

Na základe dochovaných zlomkov predpokladám prítomnosť starobylého mýtu vysvetľujúceho zatmenia nebeských telies dochovaného nielen u Germánov, ale zdá sa, ako ukazujú rôzne doklady, aj u Slovanov. Nemuselo by nás to prekvapovať vzhľadom na indoeurópske korene slovanského náboženstva (rovnako ako germánskeho) v ktorom sa odráža iránske pôsobenie (*Gieysztor 2006*, 44-83). Zdá sa, že mýtus o zatmení mohol byť vo všeobecnosti v indoeurópskom prostredí pomerne dobre známy a značne rozšírený.

Pokiaľ ide o výtvarnú podobnosť výjavu z Břeclavi (spolu s vyobrazeniami na kaptorgách a závesku) s východnými predobrazmi, zrejme nebude náhodná. Najskôr súvisí s prienikom ďalších motívov východného pôvodu, zo strednej Ázie, v sasánovskom, posasánovskom či v ranoislamskom umení, už v predveľkomoravskom a následnom veľkomoravskom období (napr. *Benda 1963*; *Turčan 1982*; *Klanica 1991*; 1997, 97, 98; *Profantová 1996*; *Kavánová 2004*; *Chorvátová 2008*, 168, 169). Osobitne pozoruhodný je výskyt ešte vzdialenejších, čínskych vplyvov odrazených vo výzdobných motívoch v prostredí Avarskeho kaganátu a susednej južnej Moravy (*Daim 2000*, 133-136, 195).

Záverečné úvahy

Kovové súčasti opaska z Břeclavi – Pohanska nepochybne predstavujú jednu z najprestížnejších opaskových garnitúr nájdených vo veľkomoravskom prostredí. Jeho pôvod možno hľadať na južnej Morave, možno v samotných Mikulčiciach či azda v Břeclavi – Pohansku. Tvorcami takýchto, ale aj iných výrobkov, boli zrejme priami nasledovníci umeleckých remeselníkov z predveľkomoravského obdobia, obohatení o nové postupy a impulzy. Domácu remeselnícku základňu v prípade cudzích motívov zrejme nemožno marginalizovať ako pri hodnotení produkcie luxusných tepaných gombíkov, slúžiacich ako závesky (*Chorvátová 2008*, 168, 169). Zastávam skôr názor o produkcii výrobkov v dielňach domácich majstrov, ktorý pred časom formuloval Z. Klanica (1974, 46-54). Fyzickú prítomnosť nositeľov východných motívov vo veľkomoravskom prostredí však nechcem rozhodne podceňovať, práve naopak, zrejme však nešlo vo väčšine prípadov o remeselníkov.

Majiteľom predmetného vzácneho opaska bol v priebehu 2. polovice 9. storočia mladý jedinec, bezpochyby

významného postavenia, najskôr spriaznený s dvorom ústredného veľkomoravského panovníka. Na túto eventualitu poukazuje najmä fakt, že muža pochovali v predpokladanom panovníckom dvorci – palatii, pri kresťanskom chráme (*Macháček 2007*, 475, 478-482, 494). Význam pochovanej osoby naznačuje však aj nález luxusnej hodvábnaj tkaniny, ktorá bola identifikovaná M. Kostelníkovou ako import, poukazujúci na diaľkové kontakty veľkomoravskej elity. Mohlo ísť o hodváb byzantský, no tiež o prednovýchodnú či stredoázijskú hodvábnu tkaninu, ktorých doklady sú známe i vo veľkomoravskom prostredí, pričom mozaikovo dopĺňajú nálezy zo západu a severu Európy, ale aj z Ruska (*Kostelníková 1973*, 22-25, 47; 1980; *Březinová/Přichystalová 2014*, 158, 168, 169, 204). Niet pochyb o tom, že Veľká Morava udržiavala vzdialené obchodné kontakty aj prostredníctvom svojich trhov, navštevované obchodníci z východu, ktorí bezpochyby ponúkali elitám luxusný tovar, vrátane vzácných textílií, aké si zjavne našli vďačných miestnych odberateľov (*Charvát 1998*, 42-45). Prostredníkmi týchto spojení boli bezpochyby najmä obchodníci, cestovatelia najčastejšie z arabského a perzského prostredia, ako na to poukazujú písomné pramene, pojednávajúce niekedy aj o území Veľkej Moravy (*Pauliny 1999*). Nie je nezaujímavé, že jedno z dôležitých veľkomoravských trhových miest je identifikované v samotnej rozsiahlej pevnosti na Pohansku (*Macháček 2007*, 485-491, 494).

Na prvý pohľad silno schematické vyobrazenie na nákončí opasku, pripisované ľudskej postave, štvornožcovi, ropuche, rodiacej žene či sugestívnejšie zobrazeniu démona alebo i boha, predstavuje v skutočnosti veľmi zjednodušený motív patriaci dvojici mýtických démonických bytostí – drakov, ktorých predobraz možno vidieť až vo vzdialenom prostredí strednej Ázie. Na zhody výzdobných motívov veľkomoravského obdobia s motívami z prostredia strednej Ázie sasánovského, posasánovského či ranoislamského umenia poukázali viacerí bádatelia (viď záver predošlej časti). Výjavy na hodvábných tkaninách, prúdiace po hodvábnaj ceste cez Byzanciu, mohli byť dôležitými nositeľmi antických a východných motívov, ktoré sa následne stávali inšpiračným zdrojom pri práci klenotníkov tak v predveľkomoravskom, ako aj neskôr vo veľkomoravskom období, na čo svojho času upozornil Z. Klanica (1986, 209; 1997, 101). V dôsledku intenzívneho prúdenia tovaru (a myšlienok) po hodvábnaj ceste, mohli nájsť aj exotické mytologické výjavy pochopenie a uplatnenie na vzdialených miestach v Európe.

Predpokladám, že tak ako majitelia iných honosných opaskov chápali význam vyobrazení na nich (antropomorfné postavy, strom života), chápal výjav na svojom opasku aj pochovaný muž v Břeclavi, ak bol, čo je vysoko pravdepodobné, jeho pôvodným majiteľom. Vlastníci takýchto opaskov mohli byť zrejme priamo zadávateľmi, či aspoň výbercami im blízkeho motívu, pokiaľ ich samozrejme nezískali ešte v rannom detstve od rodinných príslušníkov, ktorí výrobu iniciovali. Honosné opasky veľkomoravskej elity mali okrem praktickej aj spoločenskú (proklamačnú) funkciu, vyjadrujúcu vysoký status jedinca. Jeho výzdoba mala okrem dekoračnej úlohy však aj svoju osobitnú úlohu pri magickej ochrane majiteľa. Motív spútaných dračích bytostí má predkresťanský, zrejme mytologicko-astrologický/astronomický význam. Ten je snáď, ako jeho východné analógie, spojený so zobrazením tzv. mesačných uzlov, vyjadrujúcich zatmenia Mesiaca a Slnka spôsobené drakmi.

Na tomto mieste je potrebné upozorniť na skutočnosť, že astrologické/astronomické poznatky neboli ani Slovanom vo veľkomoravskom prostredí cudzie. V priestore rozľahlého hradiska v Břeclavi – Pohansku na ne poukazujú nálezové situácie s odkrytými objektmi, zo záveru veľkomoravského či z povelkomoravského stupňa, pripisovanými solárnemu kultu (*Macháček/Pleterski 2000*; *Macháček 2005*, 420-424). Solárna symbolika sa azda odrazila i na vrchnej časti nákončia opasku. Mytologické výjavy východného pôvodu spojené s dobovými astrologickými/astronomickými poznatkami mohli byť v mnohom v súlade s mytologickými predstavami Slovanov a iných európskych etník, ako som na ne poukázal vyššie, prípadne ich mohli vhodne korigovať alebo dopĺňať. Mýtus o monštruóznych bytostiach, v podobe draka či v inej forme, pohlcujúcich nebeské telesá, tieto atribúty spĺňa. Táto skutočnosť by nemala prekvapovať, nakoľko vzdialené východné vplyvy, rozpoznateľné svojou osobitou formou, badáme i na ďalších predmetoch veľkomoravského a predveľkomoravského umeleckého remesla. Výtvarná, mytologicko-astrologická/astronomická symbolika indoeurópskeho pôvodu mohla nájsť u Slovanov v čase náboženského synkretizmu bezproblémovú akceptáciu.

Pokiaľ ide o pochovanú osobu, okrem príslušnosti k spoločenskej elite je zároveň evidentná jeho príslušnosť ku kresťanskej komunite pochovávajúcej okolo kostola. V hrobe chýbali prežitky pohanských pohrebných zvykov (absentovala nádoba, nôž a iné predmety). Bol však sám kresťanom? Možno áno, i keď výjav na nákončí môže oprávnene vyvolávať otázky. Je však možné, že koexistencia kresťanského náboženstva a prežívanie starých náboženských predstáv v období náboženského synkretizmu nebránila prvým generáciám kresťanov absorbovať stále živé „pohanské“ náboženské myšlienky a ich symboliku nielen domáceho pôvodu ale i cudziu, obdobne ako v islamskej spoločnosti. Mohli by sme oprávnene namietat, že opasok mohol byť pre pochovaného vyrobený už pred jeho možným krstom (?). Dôležité však v konečnom dôsledku je, že sa bez problémov dostal do hrobu mladého muža pri kostole, navzdory jeho osobitej (nekresťanskej) symbolike. Obdobná situácia sa objavila aj pri možnom

Obr. 4. Dračie bytosti. 1: Gandhára; 2: Pendžikent; 3: dolný Don; 4: Břeclav – Pohansko; 5: Gnezdovo; 6: Dobroměřice; 7: Žatec; 8: Klecany; 9: motív na štíte markomanskej jazdy rímskej armády; 10: motív na štíte rímskej armády bez určenia jednotky. 1, 2: podľa Santoro 2006; 3: podľa Vida 2000; 4: foto AÚ AV ČR Brno, v. v. i, 5-8: podľa Profantová/Šilhová 2010; 9, 10: podľa Nickel 1991.

Pic. 4. Dragon-like creatures. 1: Gandhara, 2: Panjakent, 3: lower Don, 4: Břeclav – Pohansko, 5: Gnezdovo, 6: Dobroměřice, 7: Žatec, 8: Klecany, 9: motif on the shield of the Marcomannic cavalry of the Roman army; 10: motif on a shield of the Roman army without further details. According to 1, 2: Santoro 2006, 3: Vida 2000, 4: photograph Institute of Archaeology, Academy of Sciences ČR Brno, v.v.i, 5 – 8: Profantová/Šilhová 2010, 9, 10: Nickel 1991.

vyobrazení „pohanského“ božstva (azda Perúna) na opasku nájdenom pri monumentálnej bazilike v Mikulčiciach.

Zdá sa, že otázka identifikácie rytého vyobrazenia na nákončí z Břeclavi – Pohanska ako dračích démonov je vyriešená, rovnako i jeho apotropaická a profylaktická úloha, azda rovnako spojená i s vrchnou stranou nákončia s vyobrazením možného solárneho motívu. Význam oboch výjavov tkvie azda aj vo vyjadrení večnej jednoty, duality dobra a zla, svetla a temnoty. Pokiaľ ide o astrologické/astronomické a mytologické pozadie výjavu, predložená eventualita výkladu bude zrejme otázkou ďalšej diskusie. Do budúcnosti bude dôležité rozpoznanie ďalších analogických, časovo blízkych, vyobrazení v eurázijskom priestore, ktoré by mohli vniesť viac svetla do procesu šírenia duchovných predstáv a z nich odvodených výtvarných motívov. Motív dvoch zviazaných démonov si rozhodne našu pozornosť zasluhuje.⁷

LITERATÚRA

Azarpay 1978 – G. Azarpay: The Eclipse Dragon on an Arabic Frontispiece-Miniature. *Journal of American Oriental Society* 98, 1978, 363-374.

Benda 1963 – K. Benda: Stříbrný terč se sokolníkem ze Starého Města u Uherského Hradiště. *Pam. Arch.* 54, 1963, 41-65.

Benda 1973 – K. Benda: Mikulčický orans. *Pam. Arch.* 64, 1973, 86-104.

Beranová/Lutovský 2009 – M. Beranová/M. Lutovský: Slované v Čechách. *Archeologie v 6. – 12. století*. Praha 2009.

Březinová/Přichystalová 2014 – H. Březinová/R. Přichystalová: Úvahy o textilní výrobě na Pohansku na základě analýzy nálezů textilních fragmentů a předmětů souvisejících se spřádáním a tkaním. *Pam. Arch.* 105, 2014, 155-214.

Cooperová 1999 – J. C. Cooperová: Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů. Praha 1999.

Čausidis 1999 – N. Čausidis: Mythical Pictures of the South Slavs. *Studia Mythologica Slavica* 2, 1999, 275-296.

Daim 2000 – F. Daim: „Byzantinische“ Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. In: F. Daim (ed.): Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. *Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter*. Wien 2000, 77-204.

Danglová 2001 – O. Danglová: Dekor Symbol. Dekorativna tradícia na Slovensku a európsky kontext. Bratislava 2001.

Dekan 1972 – J. Dekan: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts. *Slov. Arch.* 20, 1972, 317-452.

Dostál 1975 – B. Dostál: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1975.

Gieysztor 2006 – A. Gieysztor: Mitologia Słowian. Warszawa 2006.

Grimm 1844 – J. Grimm: Deutsche Mythologie. Göttingen 1844.

Guerber 1909 – H. A. Guerber: Myths of the Norsemen from the Eddas and Sagas. London 1909.

Hartner 1938 – W. Hartner: The Pseudoplanetary Nodes of the Moon's Orbit in Hindu and Islamic Iconography. *Ars Islamica* 5, 1938, 112-154.

Horváthová 1972 – E. Horváthová: Mesiac v kozmogonických predstavách ľudu. *Slov. Národopis* 20, 1972, 601-609.

Hošek 1965 – R. Hošek, Vestiges de croyances préchrétiennes dans les monuments archéologiques grand-moraves. *Sborník Prací Fil. Fak. Brno E* 10, 1965, 253-256.

Hrubý 1955 – V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha 1955.

Charvát 1998 – P. Charvát: Dálkový obchod v raně středověké Evropě (7. – 10. stol.). Brno 1998.

Chorvátová 2008 – H. Chorvátová: Gombíky s tepanou výzdobou. *Zbor. SNM* 102, *Arch.* 18, 2008, 157-174.

Kalousek 1960a – F. Kalousek: Die grossmährische Burgwallstadt Břeclav – Pohansko. *Sborník Prací Fil. Fak. Brno E* 5, 1960, 5-22.

Kalousek 1960b – F. Kalousek: Velkomoravské hradiště Pohansko u Břeclavě. *Arch. Rozhledy* 12, 496, 505-530, 545.

Kalousek 1971 – F. Kalousek: Břeclav – Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. *Archeologické prameny z pohřebiště*. Brno 1971.

Kavánová 1995 – B. Kavánová: Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice. In: F. Daim/L. Poláček (edd.): *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. Band 1. Brno 1995, 113-379.

Kavánová 2004 – B. Kavánová: K původu a funkci zoomorfní faléry z Mikulčic. In: G. Fusek (ed.): *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra 2004, 175-178.

Klanica 1970 – Z. Klanica: Symbolika velkomoravských ozdob. *Sborník Národ. Mus. Praha A* 24, 1970, 73-79.

Klanica 1974 – Z. Klanica: Práce klenotníků na slovanských hradištích. Praha 1974.

Klanica 1986 – Z. Klanica: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha 1986.

⁷ Za poskytnutie aktuálnych fotografií nákončia Břeclavi – Pohanska z hrobu 13 ďakujem AÚ AV ČR Brno, v. v. i, osobitne Zdenke Kosarovej ako i pracovníkom Masarykovej univerzity, vedúcim výskumu v Břeclavi – Pohansku Petrovi Dreslerovi a Jiřímu Macháčkovi

- Klanica 1991* – Z. Klanica: K interpretaci motivu ptáčka na jihomoravských památkách 8. – 9. století. In: E. Kordiovský (ed.): Kulturně historické styky jižní Moravy. XX. Mikulovské sympozium 24. – 25. října 1990. Brno 1991, 181-193.
- Klanica 1997* – Z. Klanica: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: R. Marsina/A. Ruttkey (edd.): Svätopluk 894 – 994. Nitra 1997, 93-137.
- Klanica 2013* – Z. Klanica: Torzo mozaiky. Praha 2013.
- Kochhar 2010* – R. Kochhar: Rahu and Ketu in mythological and “astronomical” contexts. Indian Journal of History of Science, 45, 2010, 287-297.
- Kostelníková 1973* – M. Kostelníková: Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě. Praha 1973.
- Kostelníková 1980* – M. Kostelníková: Rozbor textilií z pohřebiště u kostela v Břeclavi – Pohansku. In: B. Dostál/J. Vignatiová (edd.): Slované 6. – 10. století. Sborník referátů ze sympozia Břeclav – Pohansko 1978. Brno 1980, 143-147.
- Košnar 1991* – L. Košnar: Ke vztahu mezi vikingským a západoslovanským prostředím. Praehist. 18, 1991, 25-84.
- Kuehn 2011* – S. Kuehn: The Dragon in Medieval East Christian and Islamic Art. Leiden/Boston 2011.
- Lindow 2002* – J. Lindow: Norse Mythology. A Guide to Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs. New York 2002.
- Łowmiański 1979* – H. Łowmiański: Religia Słowian i jej upadek (w. VI – XIII). Warszawa 1979.
- Macháček 2000* – J. Macháček: Riemenzunge. In: A. Wiczorek/ H. M. Hinz (edd.): Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Katalog. Darmstadt/Stuttgart 2000, 201.
- Macháček 2005* – J. Macháček: Pohansko u Břeclavi. Raně středověké centrum jako socioekonomický systém. Význam, smysl a funkce. Habilitačná práca. FF MU. Brno 2005.
- Macháček 2007* – J. Macháček: Early Medieval Centre in Pohansko near Břeclav/Lundeburg: Munitio, Emporium or Palatium of the Rulers of Moravia? In: J. Henning (ed.): Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol. 1. The Heirs of the Roman West. Berlin/New York 2007, 473-568.
- Macháček/ Pleterski 2000* – J. Macháček/A. Pleterski: Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). Stud. Mythologica Slavica 3, 2000, 9-22.
- Nickel 1991* – H. Nickel: The Dragon and the Pearl. Metropolitan Museum Journal 26, 1991, 139-146.
- Pauliny 1999* – J. Pauliny: Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie). Bratislava 1999.
- Poulik 1957* – J. Poulik: Výsledky výzkumu na velkomoravském Hradišti „Valy“ u Mikulčic I. Zpráva za r. 1954 – 56. Pam. Arch. 48, 1957, 241-388.
- Poulik 1975* – J. Poulik: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha 1975.
- Poulik 1985* – J. Poulik: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: J. Poulik/B. Chropovský (edd.): Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha – Bratislava 1985, 9-80.
- Profantová 1996* – N. Profantová: To Central Asia and Beyond. Oriental Motifs in the Applied Arts of the Late Avar and Great Moravian Epochs (8th – 9th century). In: P. Charvát/J. Prosecký (edd.): Ibrahim ibn Ya' qub at Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800 – 1300 A. D. Praha 1996.
- Profantová/Šilhová 2010* – N. Profantová/A. Šilhová: Raně středověké kaptorgy v Čechách. Analýza nálezu z hrobu č. 22 na pohřebišti Klecany II. Pam. Arch. 101, 2010, 283-310.
- Rochberg 2010* – F. Rochberg: In the Path of the Moon. Babylonian Celestial Divination and Its Legacy. Leiden/Boston 2010.
- Santoro 2006* – A. Santoro: On the Two Intertwined Dragons from Pendžikent. In: M. Compareti/P. Raffetta/G. Scarcia (edd.): Ērān ud Anērān. Studies Presented to Boris Il'ič Maršak on the Occasion of His 70th Birthday. Venezia 2006, 543-554.
- Sommer 2001* – P. Sommer: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury. Praha 2001.
- Spáčilová/Wolfová 1996* – L. Spáčilová/M. Wolfová: Germánská mytologie. Svět germánských božstev. Olomouc 1996.
- Szyjewski 2003* – A. Szyjewski: Religia Słowian. Kraków 2003.
- Šmerda 2005/2006* – J. Šmerda: Klasifikace památek s figurálními motivy v předvelkomoravském a velkomoravském období. Sborník Prací Fil. Fak. Brno. Stud. Arch. Brunensia M 10/ 11, 2005/2006, 216-219.
- Téra 2009* – M. Téra: Perun. Bůh hromvládce. Sonda do slovanského archaického náboženství. Červený Kostelec 2009.
- Turčan 1982* – V. Turčan: K otázce původu staromoravského šperku. Zbor. SNM 22, Hist. 78, 1982, 75-90.
- Ungermaň 2001* – Š. Ungermaň: Ikonografie velkomoravských nákončí a symbolika opasku v raném středověku. LF 124, 2001, 223-257.
- Ungermaň 2002* – Š. Ungermaň: Konstrukce honosných velkomoravských opasků. Sborník Prací Fil. Fak. Brno. Stud. Arch. Brunensia M 7, 2002, 93-121.

- Ungerma n/Kavánová 2010* – Š. Ungerma n/B. Kavánová: Das Gräberfeld bei der Basilika von Mikulčice. In: L. Poláček/J. Maříková-Kubková (edd.): Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Brno 2010, 71-86, 415.
- Váňa 1973a* – Z. Váňa: Značky na keramice ze slovanských hradišť v Zabrúšanech a v Bílině, okr. Teplice. *Arch. Rozhledy* 25, 1973, 196-215.
- Váňa 1973b* – Z. Váňa: Přemyslovský Libušín. Historie a pověst ve světle archeologického výskumu. Praha 1973.
- Váňa 1977* – Z. Váňa: Bílina a staré Bělsko. *Pam. Arch.* 68, 1977, 394-432.
- Váňa 1988* – Z. Váňa: Archeologické doklady kultu a magie u Slovanů. *Slov. Arch.* 36, 1988, 343-349.
- Váňa 1990* – Z. Váňa: Svět slovanských bohů a démonů. Praha 1990.
- Vančo 2008* – M. Vančo: The ninth Century Great Moravian figural Motifs of Orantes. *SProsv* 3 (35), 2008, 43-61.
- Varadzin 2004* – L. Varadzin: Značky na dnech keramických nádob ve středověku. *Stud. Mediaevalia Pragensia* 5, 2004, 165-199.
- Vida 2000* – T. Vida: Der Messingbeschlag aus Gic, Westungarn. Betrachtungen zu den mediterranen Beziehungen der spätawarenzeitlichen Kunst im Karpatenbecken. In: F. Daim (ed.): Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. Wien 2000, 305-320.
- Zíbrt 1995* – Č. Zíbrt: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. *Indiculus superstitionum et paganismorum*. Praha 1995.

THE END OF THE MORAVIAN DEMON? CONTRIBUTION TO THE IDENTIFICATION OF A SCENE ON AN EARLY MEDIEVAL OSTENTATIOUS BELT FROM THE BŘECLAV – POHANSKO LOCALITY

JÚLIUS VAVÁK

The bronze, gold-plated parts of a belt (decorated buckle, bird-shaped loop, decorated strap end) from tomb 13 in Břeclav – Pohansko is one of the most prestigious belt accessories of those found in a Great Moravian environment, most of which come from Mikulčice. The backs of their strap ends are ornamented with orants and vegetation motif (Christian motifs) as well as with the probably figure of a god (Perun?) with insignia (Pic. 1: 3-5; 2; 3). The purpose of these depictions was to protect the owner. During the course of the second half of the 9th century, the wearer of the belt from Breclav – Pohansko was a young individual of important status, most likely on good terms with the court of a Great Moravian ruler, as shown by his burial in the ruler's courtyard, near a Christian church (Pic. 1: 1, 2). The importance of the buried person is also indicated by the findings of luxury silk fabric, an import which points to the long-distance contacts of the local elite. Great Moravia also maintained trade links via its markets which were visited by traders from the East who proposed luxury goods for the elite, including precious fabrics. The very schematic indented depiction on the strap end of the belt, identified as a human figure, as a four-legged animal, toad or woman in labour, or more vividly the depiction of a demon or a god, is in fact a simplified motif of a couple of bound mythical beings (Pic. 2: 2 – 4). The bound dragon figures are also familiar from other depictions. A piece of metalwork with composite figures near the "tree of life" produced in the Avar style originates from the lower Don in Russia (Pic. 4: 3; 8th century). More recent analogies of bound dragon figures are known from Gnezdov in Russia (10th century) and in particular from an amulet case from the territory of Bohemia (middle of the 10th – beginning of the 11th century; Pic. 4: 6-8). The oldest known forms of bound dragons originate from the distant lands of central Asia, from Gandhara (in the Kushan empire) in present-day Pakistan (3rd – 4th century) and from Panjakent (in Sogdia) in present-day Tajikistan (7th/ 8th century), settled by Iranian inhabitants (Pic. 4: 1, 2), as well as from the Buddhist background of historical Turkestan (6th/ 8th century – 10th century; Shorchuk, Bezeklik). These scenes are assumed to have mainly a protective function, as is the case for their successors in the Islamic environment. Several researchers have pointed out matches between decorative motifs from the Great Moravian period and motifs from central Asia in Sasanian, post-Sasanian and early Islamic art. Scenes on precious fabrics transported along the Silk Road carried motifs which might have become, according to Z. Klanica, an interesting source of artistic inspiration. As a result of the intensive flow of goods and ideas along the Silk Road, exotic mythological scenes might have been understood and used in distant places in Europe. The decoration on the rear of the strap end had a special role in protecting the owner; however it also had a wider import which lay in the intertwining of the battling figures, symbolising in the past the two so-called lunar nodes: points associated with the eclipse of the Moon and of the Sun.

The astrological / astronomical symbolism of nodes from the pre-Islamic Iranian and Islamic environment takes its roots from the ancient myth about monstrous (often dragon-like) beings which swallow up the two large celestial bodies. The first known mentions of a lunar eclipse brought about by a dragon come to us from “Chaldean” Babylon. In India, the demon Rahu appears in the ancient epic *Mahābhārata*, split in two after being decapitated by the gods yet immortal, with his separated tail Ketu which pursues the Moon and the Sun, trying to swallow them to avenge his decapitation. The demon was depicted in India from the 6th century onwards. Rahu had a “human” form and Ketu was half-snake, though they were often knotted together. The epic left its mark on Iranian Manicheism as well as on Buddhism. Influenced by India, the classic myth was modified in Persia during the later Parsian and Sasanian period, when the lunar nodes (also known as the head and tail of the dragon) were assimilated with mythological eclipses caused by dragons. It is worth noting that we also encounter the motif of celestial bodies being eaten by a dragon in the East, in China. The Icelandic sagas also provide interesting information on the myth of the swallowing of the celestial bodies, notably the poetic and prosaic *Edda* from the early Middle Ages. They tell us how the Sun and the Moon have to keep moving because of two monstrous wolves (Sköll and Hati) who ceaselessly pursue them, trying to eat them up. Mentions of encouraging the Moon in its fight against the eclipse appear in ancient times in Europe, then in ecclesiastical documents from the 6th to 11th centuries, as well as in more recent sources and in the folk tradition. The presence of a myth explaining eclipses in ancient times is confirmed by the late Roman document, *Notitia dignitatum* (5th century), which contains drawings of shields of the auxiliary Roman corps composed of different ethnic groups (eg. the Marcomannic cavalry) with the depiction of a dragon-like creature, often with the head of a dog-like creature and the body of a snake, pursuing the Sun or the Moon (Pic. 4: 9, 10). Even the Great Moravian Slavs knew something about astrology / astronomy, as shown by particular artefacts excavated from the hill fort in Břeclav and attributed to a solar cult. The belt loop shaped like a bird, a well-known motif with Eastern prototypes from the pre-Great Moravian and Great Moravian monuments (Pic. 1: 4), probably also had a symbolic role. Mythological scenes of Eastern origin might have been in line with the mythological ideas of the Slavs where dragon-like creatures appear as adversaries of the celestial bodies, similarly to the Germanic and other European ethnic groups. The concentric circles and rays on the upper part of the strap end and the buckle decoration perhaps represent solar symbolism (Pic. 1: 3, 5; 2: 1, 5). The existence of a solar deity (perhaps even a lunar one) for the Slavs may have occasionally been reflected in material culture (for example decorative targets, signs on vessels, jewellery?) In the same way, symbolic art of Central Asian origin in the form of bound creatures might have been easily accepted among the Great Moravian Slavs at a time of religious syncretisation. The role of dragons and the possible solar motif was to protect the owner against bad demons. Monstrous creatures, more powerful than other demons, and a possible solar motif might very well have fulfilled this function. The importance of the scene also perhaps lies in the expression of an eternal unity, the duality of good and evil, light and darkness. The grand belts of the Great Moravian elite also had a social (proclamatory) function, expressing the individual’s status, alongside their practical purpose. As well as a decorative role, its ornamentation also had a special role in the magical protection of the owner. The motif of bound dragons has a pre-Christian, probably mythological / astrological / astronomical significance. The latter, as is the case for its Eastern analogies, is associated with the depiction of the so-called lunar nodes which express the eclipses of the Moon and the Sun, caused in mythological thought by dragons. The question of identifying the engraved depiction at the strap end of the belt from Břeclav – Pohansko has, it seems, been solved, together with its apotropaic and prophylactic role. As far as the mythological and astrological / astronomical background outlined here is concerned, the results presented will no doubt be the subject of further discussion.

PhDr. Július Vavák, PhD.

Malokarpatské múzeum v Pezinku

M. R. Štefánika 4

902 01 Pezinok

julius.vavak@muzeumpezinok.sk

julovavak@gmail.com